

szól a Petőfit túlélő Arany lelkiismeret-furdalásáról, melyet a „vele halni erőtlén voltam” érzése fakaszt, s Arany későbbi költészetében oly fontos motiváló szerepet játszik.

S ott van a kötetben Balassi és Krúdy, Kassák, Dsida, Babits, Ady, Tóth Árpád, Örkény, József Attila, Weöres és mások, akik megannyi kincssel gazdagították irodalmunkat. Jól megfér együtt a klasszikus hagyomány és a szabadvers, a ritmikai vizsgálódás, a stilisztikai elemzés, az okadatolás és az asszociatív vizsgálódás. Mert mindezek mögött olyan irodalomszemlélet húzódik meg etalonként, amely a szépség, az érték modell-képletezése mellett tudja, valamirevaló irodalom csak ott jön létre, ahol ezt maga az élet-közeg, az ember és vers viszony minősége táplálja, s így „a második vonalban” is szülehetnek jelentős hatású alkotások. Nem *Eszméletek*, nem *Hetedik eclogák*, nem *Őszi reggelik*, de magunkat igenis újragondoltató versek, regények, novellák, gondolatok – metaforák.

Mindenekelőtt a *világkép* az, ami hitelesít: vallomást, álmot, életet, szépségkeresést. A minden görcstől mentes, felszabadító, derűsen nagyvonalú értelem. Szóval érezni lehet a sorok közül, hogy ezt a könyvet kedvvel, leleménnyel írták – ezért tud az irodalom közelében marasztalni. A megismételhetetlen ötlet eredményeképpen „ércnél maradóbb” kézikönyv született tanároknak, diákoknak s az irodalmi ínyencségek kedvelőinek. Hiteles tankönyvért sóvárgó korunkban külön érdeme szerzőnek és kiadónak, hogy ez a kötet odakívánkozhat minden *iskolatáskába*: mert *lélekemelő*; súlya van, mert szellembarátja lehet mindazoknak, akiket változatlanul izgatnak e kultúraapasztó időkben is az irodalom csodái, minden versek titkai.

Láng Gusztáv: *Kiskatedra. Vas Megyei Pedagógiai Intézet, Szombathely, 1992. 290 p. – ár nélkül*

FŰZFA BALÁZS

Egy Belij-regényről

A XIX. század orosz irodalma, bátran állíthatjuk, a metafizika jegyében állt. Ez a végső értelmezési mező, az, ahol a sajátos jelentéstartalmak találkoznak, összegződnek. A lét, a létezés lényegi kategóriái állnak a művek centrumában, különleges (orosz) kohéziót alkotva.

A kor irodalma elvégezte az oroszország, a bűn, az egyén, a forradalom stb. szubsztanciális vizsgálatát, melynek eredménye egy egyedülálló szellemi konstrukció. Másfelől megközelítve, létrejött egy olyan szellemi közeg, amely döntő módon befolyásolta a XX. századi orosz történelmet. (Sokkal inkább mint a sajátos orosz társadalmi-gazdasági viszonyok.) Igazából innen (ezt vizsgálva) érthetjük meg az 1917-es orosz forradalmat és az ennek eredményeként létrejött messianisztikus kommunizmust.

A tanulmány egy viszonylag kevésbé ismert remekmű világán keresztül a fenti állításokat kívánja kifejteni, remélve, hogy segítséget nyújthat mind a történelem, mind az irodalom oktatásában.

Belij regényének tárgya az apokalipszis, pontosabban az orosz apokalipszis. E tematika rendhagyó a XIX. századi illetve a XX. század eleji orosz gondolkodásban és irodalomban (az ún. ezüstkor irodalmában). Rendhagyó, mert orosz író és filozófus nem kerülte, és nem kerülhette el ezt a problematikát. (A közelítő orosz katasztrófát már Puskin is érzékelte, de nála ezt még ellensúlyozta Oroszország nagyhatalmi

helyzete, az orosz „gloire”). E kettősséget mutatja a *Bronzlovas* című költeménye is, melyet Belij – természetesen a pusztulás és pusztítás motívumát kiemelve – felhasznált regényében. A végromlás kikerülhetetlensége Gogolnál fogalmazódik meg először egyértelműen. Ez a romlás, ez a rossz nem csupán szociológiai jelenség, noha az is, hanem maga a metafizikai Rossz. (Az apokalipszisnek is csak ilyen összefüggésben van értelme.) A Rossz, vagy ha úgy tetszik a Gonosz leleplezése Gogolnál (de ez igaz Dosztojevszkijre, Szolovjovra stb. is) olyan gesztus, amely – noha kinyilvánítója tudatában van annak, hogy vereségre ítéltetett – a népet, a közösséget megpróbálja felrázni, megmenteni. Ilyen értelemben ez az irodalom prófétikus-messianisztikus irodalom, ahol az író, a gondolkodó a nép prófétája, megváltója szerepében kénytelen létezni. *Bergyajev* megfogalmazása szerint, „Oroszországban olyan eszkatologikus lelki alkat jön létre, amely a végpont felé fordul, nyitott a jövő felé, katasztrófát sejt, s különös misztikus érzékenységre tesz szert.”

A prófétikus küldetéstudat célja egy, az orosz nép lelkében lezajló belső megtisztulás, belső „forradalom” elindítása. Az orosz „próféták” szerint e nép hivatott arra, hogy a világmindenséget átfogó egyetemesség eszméje alapján létrehozzon egy teokratikus, krisztusi birodalmat. (E nemzeti messianizmus legmarkánsabb alakja Dosztojevszkij.)

A közelgő Apokalipszis érzete szorosan összefonódott az Antikrisztus és annak birodalma képzetkörével. *Leontyev*, aki kezdetben maga is Dosztojevszkij nézeteit vallotta, s bizonyosan hitte, hogy Oroszországban van lehetőség egy eredeti, nem nyugati típusú polgári kultúra kibontakozására, később radikálisan megváltoztatta véleményét. Elvetette a nemzeti messianizmust, sőt, felállított egy antimessianisztikus tételt, miszerint az orosz nép hivatása nem más, mint hogy világra hozza az Antikrisztust.

Hasonlóan pesszimista álláspontot vallott *Szolovjov* is. Eleinte még hisz az Istenember-eszme földi megvalósulásában, később azonban arra a következtetésre jut, hogy a történelem a végéhez közeledik, kiürül, s hamarosan eljön az Antikrisztus birodalma, amely felváltja a kereszténységet. (1917-tel ezt látták beteljesülni, s a kommunizmust mint satanokráciát definiálták.) Mindez összefonódik a pánmongolizmussal, a sárga faj előretörésének veszélyével. Újból *Bergyajevet* idézve: „Az orosz ember a vég közellétének misztikus áramában élt: megfejtette az Antikrisztus birodalmának feltartóztatlan közeledtét, élete örök várakozás volt, s a jövő csak rettenetet váltott ki belőle.”

A vizsgált korszak szellemi milliójából nem hagyhatjuk ki az orosz értelmiség és Európa viszonyát. Orosz részről ez meglehetősen ellentmondásos volt: a teljes azonosulás vagy a teljes elutasítás. A problematika elsősorban Nagy Péter cár alakjának megítélésében kristályosodott ki. A legjelentősebb orosz írók elutasították, azzal vádolva, hogy erőszakosan beavatkozott az orosz fejlődés belső törvényszerűségeibe, Oroszországot eltérítette eredeti hivatásától, s ezzel előkészítette pusztulását. Oroszország lényegileg más mint Európa, ezért a hozzá való asszimilálódás csak pusztulást hozhat. Nem hittek az európai civilizáció tartósságában, a kapitalizmust antikrisztusi megnyilvánulásként értelmezték, s mint ilyet természetesen tagadták.

Összegzésként a következőkben foglalhatjuk össze az orosz századvég jellegzetes szellemi tartalmát:

- az orosz és világméretű apokalipszis közeledése, mely az Antikrisztus birodalmában manifesztálódik;
- az ehhez kapcsolódó orosz prófétizmus, amelyet a pánmongol veszély és az orosz messianizmus színeznék;
- az Európához való viszonyulás problematikája; Oroszország és Európa különbsége, s ehhez kapcsolódva Nagy Péter megítélése;
- a forradalom kérdése.

Belij *Pétervára* is ezen a gondolatkörön belül mozog, értelmeződik. Többletként

adódik hozzá egy már megélt forradalom tapasztalata (1905-07), és az író különleges világlátása, amely a gnoszticizmust, buddhizmust, taoizmust stb. is magába szívó steineri antropozófián alapul.

A regény cselekménye

A történet 1905 októberének első napjaiban játszódik Péterváron, a forradalmat közvetlenül megelőző időszakban és a forradalom első napjaiban. Maga a cselekmény nehezen rekonstruálható, lévén a regény a hagyományos (és kevésbé hagyományos) szerkesztést figyelmen kívül hagyó mitikus látomás. Így a szereplők sem valóságos szereplők, hanem egy apokaliptikus látomás rémképei, az „író gondolatainak továbbgondolásai”.

A fentiekben már említést tettünk a steineri antropozófiáról és Beljre gyakorolt hatásáról. E tanítás tkp. a szubjektív idealizmus kategóriájába tartozik, hiszen a mindent átfogó „én” révén átjárhatóságot teremt a mikrokozmosz és a makrokozmosz között. A kettő átjátszható egymásba, oda-vissza fejlődés lehetséges közöttük. Az átjárhatóság természetesen nem lineáris folyamatot jelent, hanem transzformációt. A steineri tan az embert (és a világot is) hármas tagozódásúnak tartja (s itt folytatja a hagyományos keresztény filozófiát), test-lélek-szellem hármasával. A szüzsé a fenti szinten játszódik, de szellemi és lelki szinten értelmeződik.

Ami tehát a hagyományos cselekvéssémával leírható, az fizikai akció a konkrét, történelmi időbe (Bergyajev) ágyazva, de mitikus szinten értelmezve. Ez a következő: Péterváron forradalmi feszültség alakult ki, amelynek háttérében szociális, társadalmi stb. problémák állnak, valamint Oroszország vesztes háborúja a Távól-Keleten, Japán ellen. A kirobbanás előtt álló forradalom gócpontjai a munkások lakta szigetek. E szigetek a másik Pétervárt jelentik, az ismeretlent, a veszélyt hozót, amely szemben áll a történelmi Pétervárral, a hivatalos oroszország szimbólumával. A Néva folyó a kettő közötti választóvonal (s mint ilyen természetesen szimbolikus, mivel a két világot, az alvilágot és az élők világát elválasztó Léthévé minősül át).

A két világ közötti kapcsolatot Nyikoláj Apollonovics Ableuhov és Dudkin teremti meg. Ableuhov, lévén skizofrén (valóságosan és szimbolikusán is), mindkét világban járatos. Az alvilágot jelképező szigeteken a beteg énje (dominó-énje) otthonos, a köznapi, normális énje ezen és Dudkinon keresztül van kapcsolatban e szférával. Dudkin a szigeteken van otthon, a történelmi Péterváron csak vendég, s hírvívő.

A regény központi figurája Ableuhov. Ő az, akin minden szál keresztülfut. Apja, a szenátor révén vérségi kapcsolatban áll a történelmi Oroszországgal, míg beteg énje és Dudkin révén a szigetek Oroszországával. (Ezt vörös Oroszországnak is nevezhetjük.) Míg a történelmi Oroszország jelképe Ableuhov *szenátor*, a leendő vörös Oroszországgé Lippancsenkó (Dudkin csak beosztott). E két figura testesíti meg azt a két szélső pólust, amelynek magnetikus középpontjában Nyikoláj Apollonovics áll. (Az összes jelentésszintet figyelembe véve kozmikus középpont.) A vörös Oroszország Lippancsenkó révén beépült a történelmibe, s megkezdte aláásni annak létét. Az összeesküvést, amely a szenátor élete ellen tör, Lippancsenkó irányítja. A merényletet az elsietett ígéretet tevő Nyikoláj Apollonovicsnak kell végrehajtania. A Lippancsenkó által kiépített konspiráció ellenállhatatlanul sodorja a megvalósításig a magatehetetlenné vált fiút és Dudkint. Dudkin, felismerve a konspirációt, végez Lippancsenkóval, Nyikoláj Apollonovics pedig a véletlenek tragikus összjátéka folytán nem tudja megakadályozni a pokolgép felrobbanását. A robbanás nem tesz kárt a szenátorban, az ijedtségen kívül semmi más baja nem történt.

Természetesen a regény ennél sokkal gazdagabb jelentéssel bír. Ehhez azonban csak

a szimbólumok megfejtésével tudunk közelíteni. Belij apokaliptikus látomása *szimbólumokban* öltött testet. A szimbólumokon keresztül metafizikai igazságok fogalmazódtak meg; ezen át világosodik meg Oroszország, a forradalom, az emberi lét (különösképpen az orosz lét) végső tartalma; lévén a szimbólum „az őselemi test lüktetése”.

Pétervár

Első szinten: Oroszország fővárosa, amelyet Nagy Péter alapított. Átmeneti hely több értelemben is. Átmenet Európa és Oroszország között, átmenet a tradicionális és az új Oroszország között. Európai városkép és orosz szellemiség. Rend és káosz. Pétervár a minden. „Egész Pétervár az n-edik hatványra emelt sugárutak végtelensége. Péterváron túl – semmi sincs.” Kozmikus értelemben mitikus hely, mágikus pont, amely összekapcsolja a makrokozmoszt és mikrokozmoszt. Az emberi lét kvintesszenciájának helye. Kitorési pont a lét magasabb szférái felé: „Pétervár a negyedik dimenzió, amelyet nem jelölnek a térképeken, amelyet csak egy pontocskával jelölnek; az a pontocska pedig – a lét síkjának és az óriási asztrál-kozmosz gömbfelületének érintkezési pontja –, az a pontocska egy szempillantás alatt képes idedobni nekünk a negyedik dimenzió lakóját.”

Tehát Pétervár: minden, de ugyanakkor benne rejlik a végső megsemmisülés, a káosz lehetősége is: Péter mocsárra építette. Ebben a vonatkozásban Pétervár az ország metafizikai lényegét hordozza: minden lehet és semmi sem. Lehet az Istenember országa éppúgy, mint az Antikrisztus birodalma. Ezért Pétervár Oroszország igazi fővárosa, és nem Moszkva.

A történet ideje

Az eddig leírtakból következik, hogy a mű időkaraktere a jelentésrétegekkel párhuzamosan tagolt. A regényben legalább három időtípussal van dolgunk, melyek egybeesnek a bergyajevi filozófia időkategóriáival.

Ezek a következők:

- történeti idő: lineáris időtípus, a konkrét események, történések erre fűződnek fel. A regényben kb. 5-6 nap.
- egzisztenciális idő: belső idő, nem mennyiségi, hanem minőségi faktor, a pillanat részesevé az örökkévalóságból. (Szinonímája a Joyce-i *világnap*.)
- kozmikus idő: tulajdonképpen az időtlenség, az örökkévalóság. Az ősi lények, az archetípusok megvalósulási kerete. Archetípusa: Zeusz harca Kronosz ellen, amely a regényben a két Ableuhov küzdelmében valósul meg.

Forradalom

„állandóan ezt lehetett hallani: 'Revolúció – Evolúció'”.

A Steiner-i tan középponti gondolata a misztikus evolúció. Ez a létezés valamennyi formájának közös törvénye és feladata. Lényege a materiális világból a szellemiig való eljutás. Az emberre lebontva: az én eljutása önnön szelleméig (manas), az életszellemig (buddhi), majd a szellememberig (atma).

Belij számára ez a fejlődés útja, nem pedig a revolúció, amely csak materiális közegben mozog, s mennyiségi átrendezést hajt végre. A revolúcióban olyan változást lát, amely Oroszország ontológiai alapállását változtatja meg. (Oroszország mint a kereszténység védőbástyája a Kelettel szemben.) A forradalom az ázsiaiság, a sárga faj előretörése. („Ott forgolódott a bőbeszédű közegyén, a véráztatta Mandzsúria mezőiről való bozontos kucsmát a szemébe húzva, és a valahonnan hozzákerült browningot az oldalzsebébe dugva tukmált a járókelőkre egy-egy rosszul szedett röplapot.”)

Az ázsiaiság, a mongolság nem csupán a fajt jelenti (azt is), hanem az emberi lélek, különösképpen az orosz lélek egy meghatározó, alapvető tartalmát is. Ilymódon az orosz revolúció *önmegsemmisítés* is. (A kaotikus tudattalan, a szigetek népe fölébe kerül a szabályosnak, a rendezettnek.) Jellemző módon az Ableuhovok eredete is turáni (Ab-Laj). Ez mélyen szimbolikus értelmet rejt magában: az orosz elit önfelszámolására mutat rá. Az orosz uralkodóosztály konzervatizmusa az öngyilkosságot és a társadalom szétrobbantását is jelenti. Alátámasztja ezt, hogy a szenátor, öntudatlanul bár, de maga helyezi el a pokolgépet a szobájában.

Az európaiság és ázsiaiság tragikus találkozása legtisztábban Nyikoláj A. Ableuhov személyiségében manifesztálódik (természetesen ez a skizofrénia is az orosz jellem egyik metafizikai tartalma: „Nyikoláj Apollonovics alakján azóta jelent meg a köntös, jelent meg a kerek sapka; azóta tett szert kis tatár papucsra. Ily módon a ragyogó diák keleti emberré változott.”

E probléma jelentkezik a mű egyik kulcsjelenetében is (Itélet), mely egyébként a Steiner-i antropófia legtisztább és legerőteljesebb megnyilvánulása a regényben. Nyikoláj Apollonovics-ot a hihetetlen koncentráció kiszabadítja a materiális kötöttségekből, s tudata bejárja a kozmikus végtelenséget. Sikerült megidéznie az „Atyák birodalmát”: „Így jött be a szobába egy szent életű mongol; ezeréves szellők lengedeztek... Az öreg turáni tehát, aki egy időre árja dominába öltözött”.

Nyikoláj Apollonovics felett mitikus turáni őse ítéletet mond: félreértette küldetését, a turáni küldetés nem „Európa szétrombolása – hanem megmásíthatatlansága.” Mivel végsőleg az egész világ: egy, így Európa és Ázsia is: egy. Ha Ázsia szétrobbantja Európát, maga is vele pusztul. A vörös dominó is ezért válik a halál jelképévé (megőrizve eredeti jelentését – Pol), a világot elpusztító vörös halállá. (S természetesen a bolsevizmus szimbólumává is.)

A forradalom másik aspektusa: sátáni tett. Ezt képviseli Dudkin, aki végső soron Sisorfne – Enfransistól, magától a Sátántól nyeri megbízatását. Az ő személye túlnő az európaiság-ázsiaiság kettőség. Ő a kultúrával, a renddel, egyáltalán a teremtett világgal szemben a káoszt, a metafizikai Rosszat képviseli, s mint ilyen válik a betegség (a „betegség, mint metafora”) hordozójává.

A bronzlovas

A bronzlovas szobra Pétervár (s Oroszország) legigazibb szimbóluma, amely magába foglalja az orosz lét tragikus kettősségét, skizofróniáját: „Attól a vészterhes kortól fogva, mikor a Bronzlovas idenyargalt, és lovával a finnországi gránitra rúgtatott – kettészakadt Oroszország; kettészakadt a haza sorsa is; szenvedve és sírva – az utolsó óráig kettészakadt Oroszország.”

Itt teljeseedik ki a Pétervár-szimbólum is: Pétervár magában hordozza Oroszország lényegét, amely végső soron a ló szimbólumba sűrűsödik. (Olyan vagy te, Oroszország, akár az a ló!”)

A „lényeg” pedig – a kettősség: rend – káosz; Istenember – Antikrisztus stb.

Belij számára, figyelembe véve az 1905-07-es forradalom tanúságait, a negatív utópia tűnik valóságosabbnak: „A bronzló, ha egyszer hirtelen felágaskodott, és szemével méregeti a levegőt, nem engedi le a patáit: lesz – szökkenés a történelem fölött;... Pétervár pedig lesüllyed.”

A mű szerkezete

A műre, mind tematikusan, mind motivikusan a körkörös szerkesztés jellemző: „Az ólmos agyjátékok zárt látókörben vánszorogtak, olyan körpályán, amelyet nagy

igyekezettel mi magunk vázoltunk fel.” E szerkesztésmód legérzékletesebben Dudkin és Nyikoláj Apollonovics visszatérésénél jelentkezik.

Dudkin

Helsingforsban a kultúrapusztító, bolsevik forradalmár Dudkin eladja lelkét a Sátánnak egy „boszorkányszombaton”. Dudkin „vezetője” Lippancsenkó, aki valószínűleg a metafizikus Gonosz földi megfelelője (kétarcúság). A szellemében és lelkében hordott Káosz és Gonosz biológiailag is beteggé tesz Dudkint. A betegség tetőpontján eljön érte a Sátán, ő azonban Lippancsenkót megölve megváltja magát, visszaserzi saját lelkét, megtér önmagához.

Nyikoláj Apollonovics

Esetében a *végső tartalom*hoz való visszatérésről van szó, a végső Egy-gyel való egyesülésről. Az *Egyből* vagy *végső Énből* származó individuális *én* feladata, hogy önmaga számára elveszen, s végigmenjen az Evolúción: „a Szaturnuszról futott ide; a Szaturnuszhoz tért vissza”.

Mindenképp meg kell említeni, hogy ez, ti. a körköröség korrespondenciában áll a Steiner-i szubjektív idealizmussal. A világ egysége, a „minden egy” ontológiai tétele visszatérést is jelent, amennyiben mindennek önmagává kell válnia, azaz vissza kell térnie az ősi léteységbe. Szaturnusz az ősi, aranykori istenkirály, a hozzá való visszatérés tehát a felemelkedést, a Gonosz legyőzését jelenti. Ez az út azonban, Belij regényének tanúsága szerint, csak egyéni lehet, a kollektívumot már lehetetlen megváltoztatni, oly mélyen süllyedt a „mocsárba”.

Ez természetesen az orosz (és minden más) messianizmussal való szakítást jelenti. Mivel a regény 1917 után íródott, e következtetés kézenfekvő és reális volt.

SZÜCS SÁNDOR

A Tanúról – 1992-ben

Létezik a Tanú története, s alighanem létezik a Tanú olvasásának története is. Talán nincs is még egy olyan folyóirat, a maga párszáz példányával, amelynek hatása, igaz, bűvópatakszerűen, de ekkora intenzitással járta volna át irodalmunkat. Ennek oka a lap tartalma mellett a formában, az egyedül-írtságban rejlik. Az egyszerű folyóirat-formátum, a barnával nyomott címmel, s a sárguló papírral a vállalkozásra hívja fel a figyelmet. A vállalkozásról beszél most is, 1992-ben – erősebben, gazdagabban, mintha éppenséggel az életmű-sorozat oldalain keresnénk a szóban forgó tanulmányokat. Valószínűleg ez magyarázza azt is, hogy immáron nemzedékek sora őrizi a Tanú-olvasások élményét. Igaz, nem volt könnyű hozzájutni a laphoz sohasem. De hát jobb könyvtárak őrizték, hol bekötve, hol pedig egyes évfolyamokat egyszerűen madzaggal összekötve, mint Szegeden a Somogyi-könyvtár... Az olvasmány élményét pedig valószínűleg fel is erősítették a lap megszerzésének körülményei. Két idősík toldott egymásra: a harmincas évek kiútkeresésének ideje, s immáron hatvan másik esztendő egy-egy pillanata, amikor újabb kiút keresésének gondolata merült fel a szellem embereiben...

Annak, aki a Tanút érteni akarja, az alkalmanként kinyomtatott hat-nyolcszáz példány egyikét kell kezébe vennie. Ekkor jut közel a Tanú mögött álló íróhoz és a vállalkozás céljához. S nemcsak arról van szó, hogy Németh tervszerűen építkezett: tehát nem